

О. О. Яковлєв

здобувач кафедри державного управління
та місцевого самоврядування

Хмельницького університету управління та права

УДК 347.736 (477)

СТАНОВЛЕННЯ ТА ІСТОРИЧНІ ЕТАПИ РОЗВИТКУ ІНСТИТУТУ БАНКРУТСТВА В УКРАЇНІ

У статті розглянуті та визначені основні етапи становлення та розвитку інституту банкрутства в Україні. Здійснено дослідження еволюції організаційних та правових аспектів інституту банкрутства на основі вивчення нормативно-правових актів, виданих на різних історичних етапах державотворення України.

В статье рассмотрены и определены основные этапы становления и развития института банкротства в Украине. Проведено исследование эволюции организационных и правовых аспектов института банкротства на основе изучения нормативно-правовых актов, изданных в разные периоды создания государства Украины.

In the article considered and certain the basic stages of becoming and development of institute of bankruptcy in Ukraine. Research of evolution of organizational and legal aspects of institute of bankruptcy is conducted on the basis of study normatively legal acts published in different periods of creation of the state of Ukraine.

Інститут банкрутства має давню історію. Своїм подальшим розвитком він зобов'язаний еволюції підприємництва та вільної конкуренції. Об'єктивними процесами ринкової економіки, заснованої на конкуренції, є постійне перетікання капіталів у найбільш дохідні сфери, перерозподіл власності — від суб'єктів господарювання, що неефективно ведуть свою господарську діяльність, до суб'єктів, які справляються з цією задачею [1].

Інститут банкрутства багато років не визнавався правовою системою Радянського Союзу, не був закріплений у законодавстві та викликав різку критику з боку вчених. Після проголошення незалежності України та відходу від планової економіки з'явилося немало інститутів, які раніше категорично заперечувалися.

Формування економіки України на принципах ринкових відносин потребує створення нових або маловідомих українському суспільству правових інститутів, що регулюють правовідносини у цій сфері держави [22].

Становлення інституту банкрутства в Україні відбувається в надзвичайно складних умовах. Цей інститут використовується не для ефективного і швидкого процесу реформування економіки, а як засіб умисного доведення до банкрутства життєздатних підприємств з метою придбання їх за мінімальною ціною.

Відсутність досвіду у державному регулюванні процедур неспроможності негативно впливає на розвиток економіки у країні. Для пошуку оптимального змісту закону про банкрутство необхідно звернутися до еволюції розвитку інституту неспроможності в Україні на різних часових етапах існування в цілому та засобів з відновлення платоспроможності боржника зокрема.

Становлення та розвиток інституту банкрутства, як одного з напрямків стабілізації економіки, досліджували вітчизняні та зарубіжні вчені: Б. М. Поляков, В. К. Мамутов,

І. Г. Побірченко, Д. М. Притика, Б. М. Грек, А. В. Череп, О. О. Шевчук, З. Є. Шершньова та інші вчені. Однак наукових праць спрямованих на дослідження, становлення та розвиток правових основ інституту банкрутства в Україні, на сучасному етапі обмаль. У даному контексті нами робиться спроба дослідження еволюції організаційних та правових аспектів інституту банкрутства в Україні на основі вивчення нормативно-правових актів, виданих на різних історичних етапах державотворення України.

Метою дослідження є еволюція організаційно-правових основ державного управління інституту банкрутства в Україні, визначення та аналіз історичних етапів становлення інституту банкрутства в Україні, починаючи з виникнення Давньоруської держави IX ст. до 1991 року — проголошення незалежності України.

Східнослов'янське суспільство до початку XI ст. залишалося докласовим (пізнім родоплемінним). Перше державне утворення склалося на середину IX ст. — Київське князівство Аскольда. Ця перша, ще не Давньоруська держава, була майже неконсолідованою, з нерозвиненими системами правління, суду й збирання данини [10].

Такою залишалася спочатку і Давньоруська держава, виникнення якої пов'язується з об'єднанням східнослов'янських Півдня і Півночі за Олега (882–912), і за Ігоря (912–944). Стягання данини (“полюддя”) було ненормованим, влада і суд спорадично здійснювалися на підвладній київському князеві території. Племінні вожді на місцях почували себе майже незалежними [10].

Новий етап творення державності Київської Русі історики розглядають за часів правління Володимира та Ярослава (1019–1054) як одноосібну, єдиновладну монархію. Відпрацьовані системи управління, збирання данини і судочинства. За Ярослава створено перший писемний правовий кодекс — Руську Правду, на місцях замість племінних вождів сиділи князівські посадники (сини князя та бояри) [19, с. 359–360]. Давньоруський конкурсний процес розпочинає свій розвиток з Руської Правди. В першому правовому акті слов'янської держави були закладені основи конкурсного процесу. Розвиток феодальних відносин великої держави Київська Русь вимагав існування такого важливого інституту.

У цей час судових органів як особливих державних структур не існувало, судові функції виконували “владці”, суддями були князі, посадники, “волостелі” та інші. Про князя як суддю Руська Правда згадує досить часто. Без княжого слова за 32 статтею заборонялося карати на смерть і “огнищанина” [9]. При конкуренції вимог кредиторів унаслідок неоплатності боржника предметом стягнення ставало не лише майно неплатника, але і він сам: стягнення кредиторів було звернене на особистість боржника. Боржник підлягав продажу, а отримані кошти розподілялися між кредиторами за встановленою черговістю: іноземці, іногородні, інші кредитори. Але борг князя, як особливого суверена, оплачувався позачергово [11, с. 90]. “В Київській Русі неплатник або злісний банкрут прирівнювався до злодія”, — зазначає М.С. Грушевський у праці “Історія України — Русі”, кредитори мали право продавати неплатоспроможного боржника разом з його майном [4, с. 592].

В Руській Правді Ярослава Мудрого, після внесених змін синами Ярослава Мудрого: Ізяславом, Святославом, Всеволодом, не знаходимо зв'язок у списках “Про крадіжки”, “Коли ворами будуть холопи” із основними принципами сучасного конкурсного процесу. Проте, українські та російські вчені впродовж XIX–XX ст. зібрили близько 100 списків “Правди Руської”, зроблених XI–XVI ст. ст., які в кінцевому підсумку згрупували в три редакції: Коротка Правда, Широка Правда і, окремо виявлена Л. Білецьким, Скорочена Правда. До сьогодні остаточно не з'ясовано, яка з редакцій — Коротка чи Широка — є старішою і безсумнівно те, що будь-яка з редакцій, кожен її список є пам'яткою надзвичайної ваги початку XI ст. [9].

Ярославова “Правда Руська” в наступні десятиліття і століття доповнювалася, редагувалася його синами й онуками, особливо за Володимира Мономаха.

Аналізуючи останні положення Руської Правди, виділяються два види неспроможності:

— необережне (випадкове) банкрутство, яке виникло не по вині боржника (мали місце різні форс — мажорні обставини: пожежа, стихійне лихо);

— умисне (злісне) банкрутство, яке виникло, наприклад, у випадку легковажної поведінки купця (розтрата товару, п'янства або інших неправомірних діяч) [16, с. 68].

При випадковому банкрутстві, якщо боржник доказував, що в результаті нещасного випадку він також втратив майно, він звільнявся від виконання зобов'язань. При умисному доведенні до банкрутства, боржник зобов'язаний був повністю компенсувати нанесену кредиторам майнову шкоду, а у разі його смерті, борг покривався спадкоємцями в межах вартості спадкового майна. Руська Правда диференціювала умови застосування відповідальності боржника залежно від причин неоплатності.

“Статут” Великого князя Володимира Всеволодовича започаткував принципи конкурсного процесу із покаранням за неповернення боргу: “Якщо хтось буде багатим винен іншим, а купець прибуде з іншого міста або з чужої землі і не буде знати про борги і віддасть товар, а боржник знову не віддасть купцеві куни, а перші “позичкарі” почнуть вимагати свій борг, то боржника треба вести на торг і продати, і спочатку віддати куни купцеві, а місцевим — що залишиться, те і віддати; якщо ж куни будуть князівські, то спершу взяти князівські куни; той же, хто мав багато процентів, то не отримусь” [21, с. 30].

Але, згідно договору Смоленського князя Мстислава Давидовича з Ригою, Готландом і німецькими містами (1229 р.), іноземні купці мали право першочергового задоволення своїх вимог з конкурсної маси. У Псковській судній грамоті також присутній порядок вирішення конкуренції прав на один об'єкт. І на думку А. Х. Гольмстена, у цьому випадку конкурсу як такого немає [2, с. 2–5].

У Статуті Великого князя Володимира Мономаха містяться ознаки та загальні принципи національного сучасного конкурсного процесу, як-от:

- об'єднання вимог кредиторів щодо одного і того ж боржника;
- продаж боржника, як фізичної особи (в сучасному праві майна боржника) в рахунок погашення об'єднаних вимог кредиторів;
- черговість задоволення вимог кредиторів, із виділенням “привілейованих” кредиторів;
- прощення відсотків, як непрямих зобов'язань (штраф, пеня, відсотки за користуванням кредитом).

У найдавнішому слов'янському джерелі права спостерігається тотожність між процесом “*manus injectio*” стародавнього Риму, де засобом забезпечення виконання зобов'язань перед кредиторами був сам боржник як фізична особа, а не його майно [21].

Далі настає 200-річна перерва, пов'язана з монголо — татарським поневоленням. І лише в “Судебнике” Івана III (1497 р.) знаходимо елементи конкурсного процесу, де мало місце стягнення на особистість боржника у разі його неоплатності при великій кількості кредиторів. В цьому випадку сам боржник підлягав продажу, а отримані копшти йшли на задоволення кредиторів. Черговості серед кредиторів не було. Але князь міг надавати відстрочку в платежі. Те ж саме мало місце в “Судебнике” Івана IV (1550 р.) [11, с. 90].

В 20–60 роки XIV ст. територія Подільського краю внаслідок військових суперечок між князями литовськими та військом Золотої орди перейшла у підпорядкування Великого князівства Литовського, яке проіснувало до 1569 року — прийняття рішення Люблінського сейму про об'єднання Польщі і Литви у єдину державу — Річ Посполиту. З цього часу північні райони Хмельниччини увійшли до складу Волинського воєводства. Такий адміністративно — територіальний устрій зберігся аж до середини XVII ст. [15, с. 150].

За литовсько-польського періоду існували копни (громадські) суди для сільської громади, а після Люблінської унії копні суди були замінені вотчинними судами феодалів, до широких та різноманітних повноважень яких відносився і конкурсний процес щодо торгової неспроможності. Вони керувалися Судебниками Великого князя Казимира 1468 року та Литовського Статуту у його трьох редакціях: 1529, 1568 та 1588 років.

Литовський Статут виник тоді, коли прийшла до влади дрібна шляхта, вимагаючи єдиного права, щоб протидіяти силі магнатів та забезпечити собі права [22].

Статути розрізняли випадкову та умисну неспроможність (банкрутство). При випадковому банкрутстві, якщо боржник доказував, що в результаті нещасного випадку він також втратив майно, він звільнявся від виконання зобов'язань. При умисному доведенні до банкрутства, боржник зобов'язаний був повністю компенсувати нанесену кредиторам майнову шкоду, а у разі його смерті, борг покривався спадкоємцями в межах вартості спадкового майна.

В історії періоду національно-визвольної боротьби під проводом Б. Хмельницького у 1648–1657 рр., входження Подільського краю до складу до Османської імперії, відновлення влади Речі Посполитої, аж до квітня 1783 р., коли територія частини Правобережної України відійшла до Російської імперії, мало збереглося історичних пам'яток права, за якими здійснювався конкурсний процес. Оскільки той період характеризується активними військовими діями без утворення та діяльності сталих державницьких інституцій і в основному як суди першої інстанції існували корчемні, сільські, сотенні суди, Магістрати, графські Ратуші, а як апеляційні та касаційний, відповідно, — полкові, військового генерального суду та військова генеральна канцелярія, які здійснювали судочинство за давніми у Малій Росії звичаями та порядками [21].

У практиці регулювання внутрішніх адміністративно-правових відносин і на переговорах з іноземними представниками запорожці демонстрували обізнаність з юридичними актами сусідніх держав.

У XVIII ст. в Росії починають бурхливо розвиватися економічні відносини. Цьому сприяли, у першу чергу, реформи Петра I. Однак питання неспроможності не регулювалися одноманітно за допомогою закону. У цей період існує три види джерел права, що регулюють питання неспроможності: іноземне законодавство про неспроможність, давньоруський звичай стягнення боргів та конкурсне законодавство Росії.

Перший Статут неспроможності — “банкрутський” — прийнятий 15 грудня 1740 році, який так і залишився на папері, не отримавши подальшого застосування. Пізніше, 19 грудня 1800 року, з'явився новий “банкрутський” Статут, що вказав на законну дію Статуту 1740 року. Тому Статут 1800 року є першим у Росії кодифікаційним актом, що регулював питання неспроможності. Статут розкривав поняття неспроможності як нездатність боржника оплатити борги. Конкурсний процес порушувався незалежно від кількості кредиторів. Статут передбачав мирову угоду як попередження розподілу майна боржника. Для прийняття мирової угоди необхідна була згода кредиторів більшості пасиву боржника [12, с. 91].

У 1797 році утворено Подільську губернію у складі Російської імперії з центром у м. Кам'янець-Подільському, а в 1917 році у м. Вінниці [15, с. 150].

Наприкінці XVIII — на початку XIX ст. чиновники Російської імперії намагалися привести чинне законодавство на території тодішньої України у відповідність до російського. У 1804–1808 роках було укладено проект “Зводу місцевих законів губерній і областей, приєднаних від Польщі” та “Зібрання цивільних законів, діючих у Малоросії” під назвою “Зібрання малоросійських прав”, які ґрунтувалися також і на нормах Литовського статуту.

Проте даним законодавчим збірникам не судилося бути офіційно виданими і вони пролежали без руху у кодифікаційній комісії другого відділення “Власної Його Імператорської Величності Канцелярії” багато років. Тому довгий час уже під час перебування Правобережної України, в тому числі сучасного Поділля, як Подільської губернії під владою Російської імперії продовжували діяти нормативні акти XVII–XVIII ст.ст. (Литовські статути, збірники Магдебурзького права, “Саксонське зеркало”, поточне законодавство гетьманів України тощо), якими також і регулювалися правовідносини щодо неспроможності (банкрутства).

У 1830 році було складено повне зібрання законів Російської імперії в 45 томах та “Звід зібрання законів Російської імперії” в 15 томах 1832 року. З поширенням

цього “Зводу” на Правобережну та Лівобережну Україну і запровадженням там загальноімперського законодавства втратили чинність норми Литовського статуту. Так було ліквідовано автономію України із джерелами існуючого до цього часу права з елементами конкурсного процесу.

У 1832 році був прийнятий Статут про торговельну неспроможність. У ньому містилося багато статей зі статуту 1800 р., а також із проектів неприйнятих банкрутських статутів 1753, 1761, 1763 років і Статуту 1740 року. Статут 1832 року був більш вдалим з юридичного боку, порівняно з його попередником. В основі неспроможності Статут заклав неоплатність. Виділялося три види неспроможності: нещасна, необережна (просте банкрутство), “підложна” (злісне або зловмисне банкрутство). Така градація потрібна була для притягнення до кримінальної відповідальності боржника. Статут, незважаючи на внесені у нього зміни, проіснував до 1917 року. Після Статуту 1832 року законодавство про неспроможність розвивалося мінливими темпами. За період до 1917 року у 1836 році набрали сили Правила про запровадження адміністрації у справах торговельної неспроможності. Така адміністрація була своєрідною досудовою санацією, прообразом сучасної процедури санації [12, с. 91].

У 1832 році Російським імператором також було запроваджено комерційні суди і видано “Статут їх судочинства”. Згідно пар. 51 п. 2 Статуту, до відомства комерційних судів відносилися і розгляд усіх справ про торгіву неспроможність, незалежно від класу осіб, яких вони стосуються, і навіть по розгляду неспроможними осіб з числа дворян [18].

Статут 1832 року вніс багато нового в конкурсне право. Насамперед, Статут був найбільш досконалим порівняно з попереднім і за формою, і за змістом. Він складається з 9 глав, що містять норми як матеріальні, так і процесуальні.

Статут поширював свою дію на тих осіб торгового стану, які зазнали банкрутства. Новий Статут заміняв тільки першу частину попереднього Статуту 1800 року, присвячену неспроможності. Отже, була визначена чітка межа між неспроможністю торговців і неспроможністю дворян. Згодом робилися деякі спроби реформувати конкурсне право, створити новий конкурсний Статут, однак вони не мали успіху. Статут про неспроможність 1832 року діяв до 1917 року, причому після революції судами й іншими установами не приймалися ніякі суперечки з цивільних відносин до 7 листопада 1917 року [6, с. 30].

На території України ще до запровадження царським урядом комерційних судів діяв заснований у 1808 році Одеський комерційний суд, а після прийняття Статуту такі суди стали з’являтися практично в усіх містах Причорномор’я. В історичних виданнях та архівних документах відсутні відомості про створення та діяльність такого суду на Правобережній Україні і у Подільській губернії. До судової реформи 1864 року конкурсні справи розглядалися комерційними судами, а там, де їх не було, — Ратушами та Магістратами. Після реформи, у зв’язку із ліквідацією Магістратів, частина таких справ була передана до окружних судів. На території сучасної області справи неспроможних боржників після приєднання до Російської імперії розглядалися Магістратом, Ратушею, Губернським правлінням [5]. А пізніше Кам’янець-Подільським окружним судом. Окружний суд був судом першої інстанції, а Одеська судова палата по першому цивільному Департаменту — як апеляційна інстанція. Таким чином, характерною ознакою правосуддя у конкурсних процесах на Правобережній Україні у перехідний від польсько — литовського до імперського періодів панування права було здійснення безпосередньо і за участю губернських правлінь, Магістратів та Ратуш.

У “Зводі законів Російської імперії” 1842 року за правління Миколи I, який принципово та суттєво не відрізнявся від попередніх та майбутніх редакцій, конкурсному процесу приділявся розділ V “Статут про торгіву неспроможність”, який широко регламентував процедуру банкрутства. Даний розділ складався із 10 глав та 145 статей, а глава 9 — та “Про обов’язки Конкурсного Управління” складалася ще із 7 відділень.

Глава IV “Про відкриття торгової неспроможності” зазначала підстави та порядок відкриття процедури банкрутства (ст.ст. 1713–1715). Неспроможним боржник визнавався за наявності однієї із двох підстав: власне визнання неплатоспроможним

самого боржника та недостатність його майна і відсутність особи боржника [17].

Глава V Статуту “Про оголошення неспроможності і першочергових розпорядженнях суду” (ст.ст. 1716–1737) визначала порядок оголошення боржника неспроможним, стан його майна та особи, порядок та строки подання претензій до боржника, призначення опікунів майна, проведення інвентаризації усіх активів та інше і в основному складалася з процесуальних норм.

Характерним для процесу того періоду було те, що в день оголошення боржника неспроможним він брався під варту і перебував там аж до завершення конкурсного процесу, за виключенням випадків, коли відкривався процес неспроможності за власним визнанням боржника або за згодою усіх наймодавців, боржник залишався на волі із обмеженнями щодо невиїзду з місця постійного мешкання та утвореного конкурсного управління. Оголошення про визнання неспроможним публікувалися у відомостях на німецькій та російській мовах у трьох порядкових виданнях, які слідували один за одним. Крім цього, оголошення та заборона на продажу майна вивішувалися і надсилалися у відомства, де воно реєструвалося і могло бути реалізованим. Зокрема: на біржу; в комерційний суд; Магістрат чи Ратушу.

Глава VI “Про вибори кураторів і призначення Конкурсного Управління” (ст.ст. 1738–1751) визначала порядок та повноваження постійно діючого виборного колегіального органу по здійсненню справ боржника.

Присяжні опікуни призначали день зборів займодавців для вибору кураторів та заснування з їх представників шляхом голосування конкурсного управління. Конкурсне управління обиралося більшістю голосів, кількість яких для кожного займодавця визначалася пропорційно сумі вимог, і складалося із двох або більше кураторів та голови. Таке управління було постійнодіючим органом, мало свою печатку, бланки, штат технічних та інших працівників. Про обрання кураторів публікувалися аналогічні оголошення в засобах друкованої інформації, що і для визнання неспроможним боржника, їх примірники поміщалися у поліції на біржах та інших місцях.

Після публікації подальше провадження передавалося із комерційного суду до конкурсного управління, нагляд за яким здійснювався згідно глави VII “Про нагляд за діловодством в Конкурсах” (ст.ст. 1752–1757) комерційним судом, Магістратом або Ратушею [11, с. 90].

На відміну від царської Росії, радянський конкурсний процес складався із судової практики, побудованої на дореволюційних правилах про неспроможність. Незважаючи на те, що Цивільний кодекс РСФСР 1922 року містив окремі положення щодо неспроможності торгових товариств та фізичних осіб, будь — яких норм, що регулювали б саму процедуру банкрутства, не існувало.

Судова практика початку 20-х років XX ст. встановлювала для ліквідаторів обов’язкове застосування ст. 129 Цивільного кодексу, що передбачала необхідність проведення заліку за наявності таких умов: однорідність боргів, настання строків та виникнення взаємних вимог до оголошення неспроможності судом. Результати наукових дебатів навколо можливості проведення заліку при неспроможності боржника були тим самим підґрунтям нового порядку провадження у справах про неспроможність. Лише у 1927 році Цивільний процесуальний кодекс РСФСР було доповнено гл. 37, яку присвячено порядку провадження справ про неспроможність.

В Українській РСР положення, що регулювали б відносини неспроможності, з’явилися дещо пізніше, у 1929 році, у вигляді ч. 6 “Судочинство в справах неспроможності” Цивільного процесуального кодексу УРСР [20, с. 92].

Відмінною рисою Радянського конкурсного процесу була його публічно-правова природа, що відображалася в особливій охороні інтересів працівників та держави при провадженні справ про неспроможність [6, с. 30]. Через що інтереси окремих кредиторів мали другорядне значення.

Постановою Пленуму Верховного Суду СРСР 1934 року встановлено, що допущення заліку при ліквідації підприємства є послідовним виконанням правила, згідно з яким заява про зарахування має зворотню дію, тобто вимога кредитора, що

виступає одночасно і боржником підприємства, погашається, за наявності всіх умов [3, с. 383–390].

Подальший розвиток радянського конкурсного процесу досить правильно відображає В. С. Мартемьянов: “В умовах загального панування державної та кооперативно — колгоспної власності проблема припинення діяльності підприємств, кооперативів та колгоспів через їх неспроможність не ставилася та не вирішувалася, тому що нерентабельні та збиткові підприємства і господарства вбудовувалися в економіку й існували як планово — збиткові за рахунок державного фінансування, періодичного списання боргів з колгоспів, постійно діючих та легалізованих перерозподільних фінансових відносин в господарських системах міністерств та відомств” [8 с. 213–214].

З уведенням монополії державної власності, посиленням планових основ в економіці, інститут банкрутства втратив своє призначення. На початку 60-х років загальні норми про банкрутство були виключені з цивільного законодавства [23, с. 160–161]. Хоча до початку 90-х років приймалися нормативні акти, що містили вказівки на неспроможність як підставу для припинення існування юридичних осіб, дію цих правил не було забезпечено процесуальними нормами. Будь-яких правил щодо неспроможності фізичних осіб взагалі не було [14, с. 88].

Таким чином, за радянських часів не існувало необхідності мати традиційно ринкові інструменти за відсутністю самих ринкових відносин.

Інститут банкрутства виник одразу ж після проголошення незалежної держави України. Підґрунтям виникнення інституту неспроможності слугував Закон України “Про банкрутство”, який був прийнятий Верховною Радою України 14 травня 1992 року. Його задача полягала насамперед у погашенні вимог кредиторів за рахунок реалізації майна боржника. В основному він містив лише одну судову процедуру — ліквідаційну, санація ж як така не застосовувалася. Процедура санації за своєю суттю нагадувала мирову угоду, оскільки після затвердження судом умов санації процедура банкрутства припинялася. Закон про банкрутство зразка 1992 року за своєю спрямованістю був прокредиторським, оскільки щодо відновлення платоспроможності боржника не могло бути й мови. Його поширення на промислові підприємства призводило до знищення останніх як господарюючих суб’єктів [13, с. 3].

Лише через сім років — 30 червня 1999 року Верховною Радою України були внесені зміни до Закону про банкрутство, який після цього отримав назву “Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом”, підписаний Президентом України 17 серпня 1999 року зі змінами та доповненнями. Закон набрав чинності 1 січня 2000 році.

На підставі проведеного дослідження, можна зробити такі висновки:

1. Історичні коріння інституту банкрутства в Україні сягають у глибину віків, пройшли декілька етапів у своєму генезисі. Виникнення й розвиток конкурсного права пов’язані з розвитком кредиту і товарних відносин.

2. Перший етап: свій розвиток давньоруський конкурсний процес розпочинає з Руської Правди XIII ст. до XVIII ст. (прийняття Першого Статуту неспроможності 1740 року). В першому правовому акті слов’янської держави — Київської Русі були закладені основи конкурсного процесу. Розвиток феодальних відносин великої централізованої держави Київська Русь вимагав існування такого важливого інституту, як конкурсний процес. Руська Правда диференціювала умови застосування відповідальності боржника залежно від причин виникнення неоплатності: нещасна і злісна.

3. Другий етап — конкурсний процес царської Росії починається з прийняттям Статуту неспроможності 1740 року до 1917 року. Він зумовлений бурхливим розвитком економічних відносин у XVIII ст. Цьому сприяли реформи Петра I. Але питання неспроможності не регулювалися одноманітно за допомогою закону. У цей період існує три види джерел права, що регулюють питання неспроможності. Це іноземне законодавство про неспроможність, давньоруський звичай стягнення боргів і конкурсне законодавство Росії. У 1832 році був прийнятий Статут про торговельну неспроможність.

У ньому містилося багато статей зі Статуту 1800 року, а також із проектів неприйнятих статутів 1753, 1761, 1763 років і Статуту 1740 року. Це був найбільш вдалим з юридичного боку, порівняно з його попередниками. В основі неспроможності Статут заклав неоплатність. Виділялося три види неспроможності: нещасна, необережна (просте банкрутство), підложна (злісне) або зловмисне банкрутство. Ця градація була потрібна для притягнення до кримінальної відповідальності. Статут 1832 року ввів інститут присяжних попечителів, які призначалися самим судом. Функції присяжного попечителя (зараз арбітражний керуючий) полягали в довірчому управлінні майном боржника до утворення органів конкурсного управління. Конкурсне управління, яке формувалося кредиторами, обравши голів і кураторів, мало великі повноваження: формувало активи і пасиви боржника, вирішувало долю боржника та притягнення його до кримінальної відповідальності. Рішення приймалося зборами кредиторів більшістю голосів. Після Статуту 1832 року законодавство про неспроможність розвивалося мінливими темпами. За період до 1917 року відзначені важливі зміни. У 1836 році набрали сили Правила про запровадження адміністрації у справах торговельної неспроможності. Така адміністрація була своєрідною досудовою санацією, прообразом сучасної процедури санації. Статут про неспроможність 1832 року діяв до 1917 року, причому після революції судами й іншими установами не приймалися і не розглядалися ніякі суперечки з цивільних відносин, що виникли до 7 листопада 1917 року.

4. Третій етап — становлення й розвитку Радянської системи управління (1917–1991 роки), конкурсний процес складався із судової практики, побудованої на дореволюційних правилах про неспроможність. Незважаючи на те, що Цивільний кодекс РСФСР 1922 року містив окремі положення щодо неспроможності торгових товариств та фізичних осіб, будь — яких норм, що регулювали б саму процедуру банкрутства, не існувало. З уведенням монополії державної власності, посиленням планових основ в економіці інститут банкрутства втратив своє призначення. Таким чином, на початку 60-х років загальні норми про банкрутство були виключені з цивільного законодавства.

Підсумовуючи викладене, зробимо висновок, що якісний розвиток інституту банкрутства полягає у вдосконаленні і більш детальній правовій регламентації відносин усіх учасників конкурсного процесу, який відбувався протягом декількох історичних етапів, які обумовлені особливостями розвитку державних утворень на теренах сучасної України. Але імперське законодавство (1740–1917 р.) з правовими механізмами регулювання конкурсного процесу є безпосереднім попередником створення в уже незалежній Україні інституту банкрутства із прийняттям першого діючого на сьогодні Закону України “Про банкрутство” у його новій редакції 1999 року під назвою “Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом”.

Подальші наукові пошуки можуть бути спрямовані на дослідження сучасних тенденцій удосконалення інституту банкрутства в Україні.

Список використаних джерел

1. Банкрутство. Правозастосування та судова практика [Текст] / Упоряд. : Б. М. Грек та ін. — К. : Юрінком Інтер, 2007 — 304 с.
2. Гольмстен, А. Х. Исторический очерк русского конкурсного процесса [Текст] / А. Х. Гольмстен. — СПб., 1889.
3. Гражданское право [Текст] / Под ред. М. М. Агаркова и Д. М. Генкина. — М. : Юридическое издательство НКЮ СССР, 1994.
4. Грушевський, М. С. Історія України — Русі : в 11 т. [Текст] / Редкол. : П. С. Сохань (голова) та ін. / М. С. Грушевський. — К. : Наук. думка, 1992. — Т. 3. 1993.
5. Державний архів Хмельницької області [Текст]. — Ф. 144. Опис 13, т. 3 спр. № 1, 2, 5, 9, 12, 14.
6. Клейман, А. Ф. О несостоятельности частных лиц по советскому процессуальному праву [Текст] / А. Ф. Клейман. — Иркутск : Издание Иркутского университета, 1929.
7. Котляр, М. Ф. Утворення Давньоруської держави [Текст] / М. Ф. Котляр. — К., 1993.
8. Мартельянов, В. С. Хозяйственное право [Текст] : [учебн.] / В. С. Мартельянов. — М. : БЕК, 1994. — Т. 1.
9. Матушак, О. І. Окремі елементи конкурсного процесу: історичний розвиток та застосування на Поділлі [Текст] / О. І. Матушак // Господарський (арбітражний) суд Хмельницької області : історико-правові нариси, портрети / За заг. ред. Н. О. Балац. — Кам'янець-Подільський : ПП

- Мошак М. І., 2006.
10. Нариси історії державної служби в Україні [Текст] [О. Г. Аркуша, Є. І. Бородин, С. В. Віднянський та ін.]; редкол.: С. В. Кульчицький (кер. авт. кол.) та ін. / Голов. упр. держ. служби України, Ін-т історії НАН України. — К. : Ніка-Центр, 2008. — 13 с.
 11. *Поляков, Б. М.* Давньоруський конкурсний процес [Текст] / Б. М. Поляков // Санація та банкрутство. — 2006. — № 1.
 12. *Поляков, Б. М.* Конкурсний процес царської Росії [Текст] / Б. М. Поляков // Санація та банкрутство. — 2006. — № 1.
 13. *Поляков, Б. М.* Стислий нарис розвитку інституту неспроможності (банкрутства) в Україні [Текст] / Б. М. Поляков // Санація та банкрутство. — 2009. — № 1.
 14. *Попондопуло, В. Ф.* Производство по делам о банкротстве в арбитражном суде [Текст] / В. Ф. Попондопуло, Е. В. Слепченко. — СПб. : Юридический центр Пресс, 2004.
 15. *Рибак, І. В.* Хмельниччина від найдавнішого часу до сьогодні [Текст] / І. В. Рибак. — Кам'янець-Подільський : Абетка — НОВА, 2002.
 16. Российское законодательство X—XX вв. [Текст] / Под ред. О. И. Чистякова. — М., 1984. — 68 с.
 17. Свод Законовъ Российской империи [Текст]. — Видання 1842 р. — СПб. — у 15-ти томах. — т. 11. ч. 2. — С. 249–274.
 18. Учреждение коммерческих судов и уставъ ихъ судопроизводства [Текст]. — СПб., 14.05.1832. — пар. 51.
 19. *Черепнин, Л. В.* К вопросу о характере и форме Древнерусского государства IX — начала XIII вв. [Текст] / Л. В. Черепнин // Исторические записки. — 1972. — № 89.
 20. *Чубар, Т. М.* Регулювання заліку взаємних однорідних вимог радянським конкурсним законодавством [Текст] / Т. М. Чубар // Санація та банкрутство. — 2006. — № 1.
 21. *Шевченко, О. О.* Історія держави і права України [Текст] : [хрестоматія] / О. О. Шевченко. — К. : Вентурі, 1996.
 22. *Шевчук, О.* Колізійні аспекти законодавства при банкрутстві підприємств [Текст] / О. Шевчук, Л. Герасименко // Право України. — 2008. — № 1. — С. 59–62.
 23. *Юдин, В. Г.* Несостоятельность (банкротство): исторический аспект [Текст] / В. Г. Юдин // Вестник Высшего арбитражного суда Российской Федерации. — 2002. — № 1.

*Рекомендовано до друку кафедрою державного управління та місцевого самоврядування
Хмельницького університету управління та права
(протокол № 1 від 8 вересня 2009 року)*

Надійшла до редакції 11.09.2009

